

Alböke kyrkogård

Alböke församling, Växjö stift, Kalmar län

Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar/
begravningsplatser i Växjö stift 2006

Magdalena Jonsson
Kyrkoantikvariska rapporter 2006, Kalmar läns museum

Innehåll

INLEDNING	3
Bakgrund	3
Syfte	3
Kulturminneslagen och Begravningslagen	3
Kulturhistorisk bedömning	4
Inventeringens uppläggning och rapport	4
Kort kyrkogårdshistorik	5
Växjö stift – en kort historik	5
Ölandsresenärer	6
ALBÖKE KYRKOGRÅRD	8
Kyrkomiljön	8
Kyrkan	8
Kyrkogårdens historik	8
Beskrivning av kyrkogården idag	10
Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning	14
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅRDEN I DESS HELHET	18
ARKIV OCH LITTERATUR	
Bilagor:	
Kulturminneslagen	

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentarisk. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden av kyrkan. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för värden av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Kalmar läns museum inventeringen av kyrkogårdar/ begravningsplatser inom stiftets del av Kalmar län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödsystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans *kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser* vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av gravrättsinnehavaren. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravningstraditioner. I rapporten anges exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö och Linköpings stift, samt länsstyrelserna och läns museerna i Kronobergs, Jönköpings, Östergötlands och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier Magnus Johansson, Magdalena Jonsson, Cecilia Ring och Liselotte Jumme vid Kalmar läns museum. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kalmar län, Kalmar läns museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

Kort kyrkogårdshistorik

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar.

Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkors, tumbor och hällar stod uppställda. Enklare gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. I bland annat Västervik och Kalmar finns sådana begravningsplatser. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet fanns bruket av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer påkostade. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl a tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har sätts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

Växjö stift – en kort historik

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark. Ärkestiftet i Lund omfattade hela nordliga Europa med Skandinavien och Island, de nordatlantiska öarna samt Grönland. Den kyrkliga expansionen med byggande av de första kyrkorna i Småland och på Öland bär därför tydliga spår av sydiskandinavisk påverkan.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinen pågick dock samtidigt och när Uppsala blev ärkebiskopssäte 1634 bestod den nya svenska kyrkoprovinen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet skapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo, Östbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Växjö stifts gränser mot Linköpings stift kom dock snart att bli föremål för diskussioner. Tvisten löstes först genom den påvelige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248. Växjö stift kom efter domen att endast omfattas av Varend vilket gjorde stiftet till det minsta i landet vid den tiden. Området som motsvaras av nuvarande Kalmar län tillhörde under medeltiden Linköpings stift.

År 1555 blev Norra och Södra Møre samt Öland ett självständigt kyrkligt förvaltningsområde, ett s k ordinariedom, inom Linköpings stift. Ordinariedomerna inrättades av Gustaf Vasa och var ett sätt att minska biskoparnas makt. Vid samma tidpunkt överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift. År 1583 upphörde Kalmars och även Jönköpings ordinariedomerna. Man återgick då praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tveta, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudung lades till Växjö stift dit också Östra Njudung fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tveta och Vista härader till stiftet i Växjö.

Kalmar blev åter ett kyrkligt förvaltningsområde 1603 då man blev superintendentia. En superintendentia är ett område som avskilts från ett äldre stift och som senare fick status av eget stift. Ursprungligen ingick hela Kalmar län utom Tjust i superintendentian men med tiden kom Sevede, Aspeland och Tuna län att övergå till Linköpings stift. När Kalmar 1678 blev eget stift omfattade det Södra och Norra Møre, Handbörd, Stranda och Öland. Denna indelning bevarades fram till 1903 då det beslutades att Kalmar stift uppgick i Växjö stift. Sammanslagningen realiserades 1915 då Kalmars biskop Tottie avled. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner. Inom stiftet finns cirka 350 äldre kyrkor och antalet medeltida kyrkobyggnader är stort. De flesta sockenkyrkor omges dessutom av medeltida kyrkogårdar. Under 1900-talet har det tillkommit nya begravningsplatser och även nya kyrkor i städerna.

Ölandsresenärer

Öland tilldrog sig tidigt uppmärksamhet från antikvariska myndigheter och historiskt intresserade. De ålderdomliga medeltida kyrkorna, varav flera fanns kvar in på 1800-talet, samt den stora mängden av förhistoriska lämningar gjorde ön till ett spännande resmål. Somliga reste på uppdrag, andra av egen vilja och intresse. Resorna dokumenterades i dagböcker och anteckningar. I detta material finns rikligt med uppgifter om kyrkobyggnaderna, inventarier, fornlämningar m.m. Däremot finns få uppgifter om kyrkogårdarna. Flertalet av de tidiga ölandsresenärerna var dock duktiga tecknare och deras bilder kan idag lämna många värdefulla uppgifter om hur den kyrkogård som omgav kyrkan

såg ut. Det är först med Gunnar Håkanssons "Öländska personminnen", där flera av de äldre öländska gravvårdarna finns dokumenterade, samt Ragnhild Boströms skrifter i serien "Sveriges kyrkor, Öland" som mera omfattande skriftlig dokumentation om kyrkogårdarna förekommer. "Sveriges kyrkor, Öland" finns inte för öns samtliga kyrkor men i de fall de har utgivits finns ett kapitel om kyrkogården som berättar deras historia från 1500-talet fram till mitten av 1900-talet. I rapporterna från inventeringen av Ölands kyrkogårdar hänvisas till flera ölandsresenärer. Här följer en kort presentation av de mest betydelsefulla personerna och deras arbeten.

Jonas Haquini Rhezelius

J H Rhezelius gjorde 1634 en antikvarisk inventeringsexpedition på Öland och i östra Småland. Resan gjordes på uppdrag av Kammarkollegiet. Sverige hade börjat växa fram som en stormakt i norra Europa och en stormakt krävde naturligtvis en storslagen historia. Rhezelius anteckningar och bilder från resan förvaras idag på Kungliga biblioteket i Stockholm.

Petrus Frigelius

Petrus Frigelius var präst och en stor del av sitt liv verksam i Madesjö socken. Under somrarna 1746-55 reste han runt på Öland och dokumenterade av eget intresse bl.a. öns kyrkor. Han var den förste som gjorde avbildningar även av kyrkornas norrsida. Teckningarna återger noggrant olika detaljer, men har fel proportioner.

Nils Isak Löfgren

N I Löfgren var som präst verksam i bl.a. Högsby 1860-81. Han var även fornforskare och mycket intresserad av Öland i en tid då många av öns medeltida kyrkor revs eller byggdes om. Hans skicklighet som tecknare gjorde också att han på många församlingars uppdrag mätte upp den gamla kyrkan och uppgjorde ritningar för en ny.

Abraham Ahlqvist

A Ahlqvist var verksam som präst i Runsten 1827-44. Han var god vän med N I Löfgren som han träffade första gången 1818. Ahlqvist utgav boken Ölands historia och beskrivning där Löfgren bidragit med texter och teckningar. Arbetet hade påbörjats av Ahlqvists far och det blev för sonen en mycket viktig uppgift att fullfölja det arbetet. A Ahlqvist ligger idag begravd på Runstens kyrkogård.

ALBÖKE KYRKOÅRD

Fastighetsbeteckning: Alböke kyrka 1:1, Alböke socken, Borgholms kommun, Ölands Norra härad, Kalmar län, Öland.

Befolkningstal: 1750: 398 inv, 1800: 481 inv, 1900: 618 inv, 1950: 334 inv, 2003: 261 inv

Kyrkomiljön

Alböke kyrka och kyrkogård ligger ca 1 ½ mil norr om Borgholm. Byn och kyrkan ligger utmed landsvägens gamla sträckning strax öster om det som idag är väg 136. Kyrkan är omgiven av jordbruksmark och i kyrkbyn finns flera gårdar.

Kyrkan

I Alböke uppfördes någon gång i mitten av 1100-talet en stenkyrka som bestod av absid, långhus och västtorn. När hotet från baltiska vikingar ökade byggdes även ett östtorn och kyrkan förstärktes. Den fick på så sätt formen av en klövsadelkyrka. Klövsadelkyrkan var byggd i öst-västlig riktning med koret i öster. Befolkningsökningen gjorde medeltidskyrkan trång och 1859 beslöt man att bygga en ny kyrka. Ritningarna gjordes av Albert Törnquist och arbetet leddes av byggmästare Peter Isberg, Algutsrum. Klövsadelkyrkan stod kvar medan bygget pågick och den nya kyrkan byggdes vinkelrätt mot denna i nord-sydlig riktning. Det gjorde att koret och sakristian kom att placeras i norr. När långhuset och koret stod klart revs den medeltida kyrkan och där dess långhus tidigare stått uppfördes ett nytt torn av stenen från den medeltida kyrkan. Kyrkan invigdes 1862. Den nya kyrkan dominerar såväl interiört som exteriört av nyklassicistiska stildrag som de rundbågiga fönstren, det ljusa kyrkorummet och innertaket trätunnvalv. Interiört finns dock även äldre stildrag representerade i och med att inventarier överförts från den gamla kyrkan. Mest framträdande är predikstolen och altaruppsatsen som båda är från slutet av 1700-talet och utförda i rokokostil.

Kyrkogårdens historik

När den första kyrkan byggdes på 1100-talet bör en kyrkogård ha anlagts. I närheten av kyrkan finns också gravar från järnåldern vilka visar att platsen varit bebyggd sedan lång tid tillbaka. Redan när kyrkan byggdes om för försvar, omkring år 1200, byggdes en försvarsmur även runt kyrkogården. Den murades av kalksten och blev 3-4 meter hög. Innanför muren byggdes en skyttebänk och bröstväret försågs med en krenelering av vinkelställda kalkstenar. En stor del av muren revs 1859 och stenen användes för att bygga den nya kyrkan. Innan muren revs avbildades den av Nils Månsson Mandelgren när han besökte Öland 1848.

Det finns dock indikationer på att kyrkogården har en ännu längre historia som begravningsplats. I samband med en gravöppning 1928 ska man ha påträffat resterna av en hällkista. Fyndet hann dock inte dokumenteras innan graven skottades igen. Platsen ska ha varit 6 meter sydväst om kyrkans kor.

Två äldre avbildningar av kyrkogården finns. Dels Rhezelius från 1634 och dels Abraham Ahlqvists från 1768. Rhezelius har avbildat kyrkan och kyrkogården från söder. Kyrkogården är på bilden utlagd som en kvadrat främst söder om kyrkan. I sydvästra hörnet står en bod i liv med kyrkogårdsmuren. Mitt på den östra kyrkogårdsmuren finns en markering som skulle kunna tolkas som en klivstätta. I söder, nära det sydöstra hörnet finns en stiglucka med trappstegsformat krön. Denna finns även avbildad på Ahlqvists bild men krönet har förenklats till en vanlig trekantsform. Även på Ahlqvists bild kan man se en bod men den förefaller ligga

längre norr ut än på Rhezelius bild. På Ahlqvists bild syns också en klockstapel i sydost och flera träd eller större buskar på kyrkogården.

Ombyggnaden av kyrkan 1828 innebar att en stor del av kyrkogårdens mark blev bebyggd. Nya ytor nordväst, norr och nordost om den nya kyrkan iordningställdes för gravsättningar. Kyrkogårdens yta utvidgades dock inte. Det visar resterna av den medeltida kyrkogårdsmuren som finns kvar i norr.

Omkring 1829-30 inventerades fornminnen i många av Ölands kyrkor. I Alböke gjordes detta 1829. Då fanns flera gravvårdar från 1600-talets andra hälft och början av 1700-talet. Endast ett fåtal som har eller har haft längre inristades texter beskrivs. De ger intryck av att vara hållar som tagits ut ur den medeltida kyrkan. Det sägs också att det finns flera enkla gravvårdar utan märkliga inskrifter.

År 1915 inköptes en likvagn och för den byggdes en bod i kyrkogårdens nordvästra hörn. På 1930-talet grävdes hela kyrkogården om för hand av dåvarande kyrkvaktmästaren Gustav Lindman. I samband med det arbetet togs också de flesta av de syrenbuskar som växte utspridda på kyrkogården bort. Man tog även bort flera gravkullar med murgröna. Liksom på flera andra öländska kyrkogårdar hade de fram till den här tidpunkten varit mycket vanliga på Alböke kyrkogård.

Efter förfrågan fick man 1946 tillstånd att mura om grindstolparna. Bakgrunden var att församlingen ersatt de gamla, murkna trägrindarna med järngrindar. De nya grindarna var gjorda med grindarna vid N. Möckleby kyrkogård som förlagor. De skänktes till kyrkan av August Olsson i Lilla Istad. Det ska vid den här tiden ha funnits tre ingångar till kyrkogården. Samma år fick man tillstånd att mura om den övre delen av kyrkogårdsmuren. Om det gällde hela eller delar av muren framgår inte. Arbetet skulle dock utföras under överseende av landsantikvarien Manne Hofrén. Om arbetet utfördes framgår inte.

År 1949 genomförde Ivar Hylander en inventering av kyrkogårdarna i Växjö stift. En frågelista skickades ut och på Öland svarade de flesta församlingar. I svaren från Alböke omtalas kyrkogårdsmuren som revs 1859. Det sägs också, vilket är föga förvånande, att inga begravningar har gjorts inne i kyrkan. Seden att begrava i kyrkorna upphörde successivt i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Det är heller inte känt att kyrkogården har utvidgats vid något tillfälle. Att omgärda gravplatsen med häck av buxbom var vid den här tiden vanligt. Något sammanhängande linjegravsområde fanns inte men det förekom att enskilda gravplatser uppläts utan kostnad. Ännu vid den här tiden kunde man på kyrkogården urskilja var varje by hade eller hade haft sin gravplats. Det förefaller dock som att man inte längre tillämpade detta sätt att fördela gravplatser. Gravvårdarna skulle godkännas av kyrkogårdsnämnden men vilka regler man hade framgår inte.

När den gamla kyrkan revs lämnades en del byggnadsdetaljer kvar på kyrkogården. År 1957 ordnades en bättre uppställning för en del av den medeltida kyrkans mittkolonn som fram till dess legat på kyrkogården. Samma år togs också en äldre solvisare omhand. Solvisaren stod uppställd på ett fragment av samma medeltida kolonn. Även andra kulturhistoriskt värdefulla föremål har tagits omhand. En runsten som hittades vid en gravöppning 1932 placerades 1943 vid kyrkans södra vägg. Den ska enligt en beskrivning från 1943 ha hittats 20 meter SSV om sin gamla placering. Även vården av äldre gravvårdar drog till sig en del uppmärksamhet. Riksantikvarieämbetet hoppades att man skulle få tillfälle att titta närmare på dem och ta fram förslag på lämpliga skötselåtgärder. Om det gjordes är inte känt.

Någon gång i mitten av 1960-talet påbörjades den förändring av kyrkogården som ledde fram till hur platsen ser ut idag. Då började man att ta bort de omgärdningar som fanns runt gravplatserna. Grusbelagda gravplatser såddes in med gräs och de gravkullar som fanns kvar togs bort. Detta arbete har pågått successivt ända in på 1990-talet.

En undersökning av den medeltida kyrkans grundrester gjordes 1968 av Ragnhild Boström. Samtidigt undersöktes resterna av den medeltida kyrkogårdsmuren som fanns kvar. En omedelbar åtgärd blev att ta ner de askar som stod utmed den gamla kyrkogårdsmuren i norr och vars rötter var på väg att skada muren. Stubbarna behandlades med ett medel så de inte skulle skjuta rotskott. Ytterligare en undersökning av grundresterna genomfördes 1970. Resultaten från denna grävning tydde på att kyrkan och kyrkogården låg på en äldre boplatzlämning. C 14-prover togs men någon datering redovisas inte i den kortfattades rapporten. Boström påpekade också i rapporten att resterna av mittpelaren som stod uppställd vid kyrkan samt ingick i solvisaren borde förvara inne i kyrkan istället. Det gjordes dock inte.

En bod i liv med kyrkogårdens västra omgärdning vinterbonades 1976 för att rymma toaletter, personalrum för vaktmästarna m.m. Byggnaden är gammal men det är inte känt när den uppfördes. Omkring 1994-95 genomgick byggnaden ytterligare en ombyggnad för att anpassa den till moderna behov. En minneslund anlades i början av 2000-talet. Vem som gjorde ritningarna är inte känt. Kyrkogården tillgänglighetsanpassades 2006 då gången fram till kyrkans västra ingång belades med kalkstensplattor.

Beskrivning av kyrkogården idag

Allmän karaktär

Alböke kyrkogård ligger utsträckt i nord-sydlig riktning runt kyrkan. Ytor för gravsättningar finns runt om hela kyrkan. Kyrkogården är indelad i fem gravkvarter, A-E. Hela kyrkogården är insådd med gräs. Inga häckar eller träd delar av kyrkogården men vid en del gravvårdar finns rester av de häckar som en gång omgärdade gravplatsen kvar.

Omgärdning

Kyrkogården omgärdas i alla väderstreck av kalkstenmur. I norr finns en del av den ursprungliga medeltida kyrkogårdsmuren med skyttevärn och krenelering kvar. Den är dock i det närmaste överväxt av murgröna.

Ingångar

I söder, öster och norr finns dubbla svartmålade smidesgrindar mellan murade kalkstenstolpar. Detaljer på grindarna är målade i vitt bl.a. året 1946. Grindstolparna är avtäckta med en större kalkstensflisa. Öster om den södra ingången finns en klivstätta av kalksten. I väster finns öppning i muren för transporter in på kyrkogården. Här finns dubbla svartmålade moderna smidesgrindar.

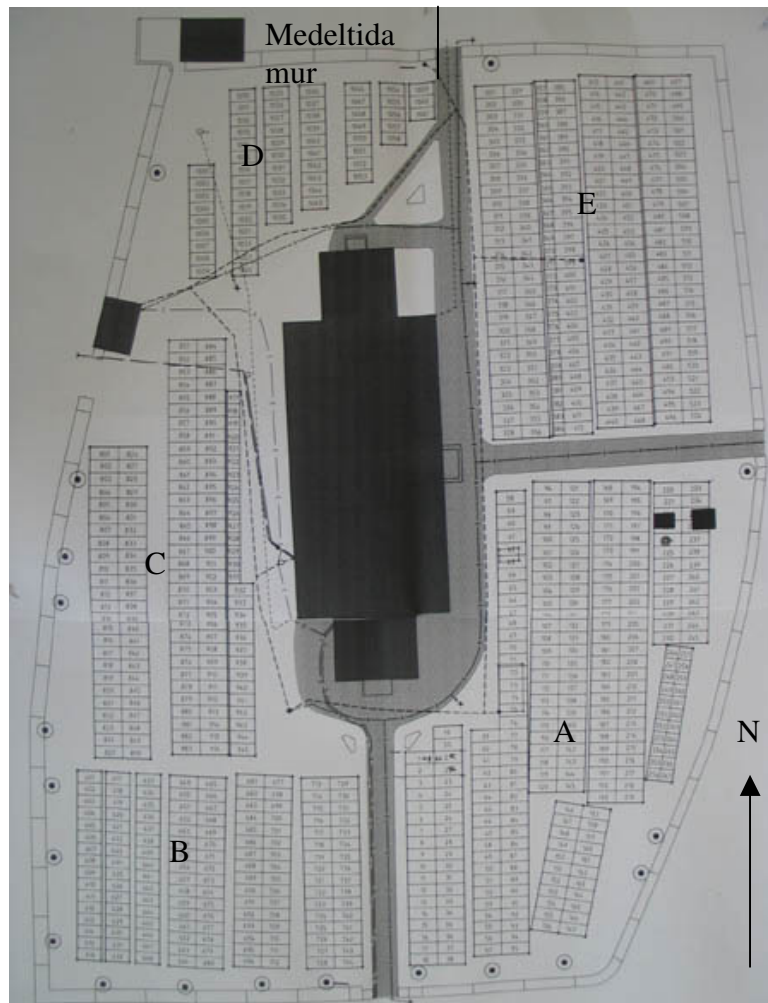
Vegetation

Trädkrans: Utmed kyrkogårdsmuren i sydväst, söder och sydost finns lönnar och askar.

Enstaka askar finns också utmed den norra delen av kyrkogårdsmuren.

Övrigt: I kvarter A växer en liten blågran. Kring flera gravplatser finns buxbomshäckar som utgör rester av gravplatsomgärdningar.

Se vidare i de enskilda kvartersbeskrivningarna.

Karta över Alböke kyrkogård

Gångsystem

Från kyrkogårdens ingång i söder fram till kyrkans södra ingång leder en gång belagd med kalkstensflisor. Gången fortsätter öster om kyrkan till kyrkogårdens norra ingång. Från kyrkogårdens ingång i öster går en gång fram till kyrkans östra ingång. Dessutom finns mindre gånger fram till sakristians ingång norr om koret. Samtliga dessa gånger är belagda med grus.

Gravvårdstyper

I Alböke finns två äldre gravhällar av kalksten. En ligger på kyrkogården och en ligger som trappflisa vid sakristians ingång. Den första är daterad till 1772 och den andra saknar synlig inskription. Hällar av det här slaget var vanliga på Öland från medeltiden fram till början av 1800-talet då de började ersättas av stående vårdar. I slutet av 1800-talet blev de höga gravvårdarna av svart granit moderna tillsammans med mindre vårdar i samma material och utförande. På Alböke kyrkogård är den svarta graniten ibland utbytt mot kalksten. Vid den här tiden fanns fler konstriktningar som inspirerade till vårdarnas utformning. En av dessa var nationalromantiken.

Kyrkogårdens ingång i söder med smidesgrindarna från 1946 och klivstättan. (KI Alböke kyrkog 001)

Kyrkogårdsmuren i öster. (KI Alböke kyrkog 003)

Karaktäristiskt för gravvårdar som är nationalromantiskt inspirerade är oslipade ytor och asymmetriska krön. Tanken är att gravvården ska efterlikna förhistoriska gravmonument och runstenar. En annan viktig influens som blir allt vanligare under början av 1900-talet är antiken. Denna konststil kallas nyklassicismen. Typiska drag hos gravvårdar är symmetriska krön, slipade ytor och dekorelement som urnor, draperingar samt kransar och girlanger av löv. När det gäller dekoren på gravvårdarna var den kristna symboliken naturligtvis också viktig. Vanliga kristna dekorelement var t.ex. kors, facklor, oljelampan och duvan. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 förefaller det ha varit vanligt på de öländska kyrkogårdarna att man införskaffade en stor familjevård. Varje grav inom familjegravplatsen markerades med en gravkulle överväxt med murgröna. Eftersom det inte funnits äldre fotografier tillgängliga i samband med detta arbete kan man inte med säkerhet säga att detta varit vanligt på Alböke kyrkogård men det förefaller troligt. Den klassicistiska stilen blev med tiden alltmer dominerande. Viktiga drag hos gravvårdar från 1930-50-talen är den symmetriska uppbyggnaden med parställda pelare samt de raka eller flackt trekantiga krönen. På de flesta kyrkogårdar infördes regler för hur höga gravvårdarna fick vara. Enligt Hylanders inventering från 1949 skulle gravvårdar som sattes upp på föra kyrkogård vid den här tiden godkännas av kyrkorådet. Det sägs dock inte om det fanns en maxhöjd. Från slutet av 1950-talet och framåt blev gravvårdarna enklare och mer enhetligt utformade. Vårdarna var rektangulära med ett enkelt kors eller blomsterslinga som dekor. På 1970-talet började man att dekorera gravvårdarna med talldungar och uppgående solar. Under 1990-talet kan man se en uppluckring av bestämmelserna kring gravvårdarnas utformning. Idag är formerna mer varierande och ofta mjukare. Under 1900-talets första hälft var det vanligt att man omgärdade gravplatserna och belade dem med grus. På Föra kyrkogård kan man hitta enstaka rester av stenramar och buxbomshäckar. Under 1900-talets första hälft var det också vanligt att ange den dödes yrkestitel på gravvården. På Föra kyrkogård finns gravvårdar med titlar men inte i någon större omfattning. Titlarna försvann i det närmaste i mitten av århundradet. Under senare år har en ny form dykt upp. Gravvården får en dekor som knyter an till den dödes intresse eller yrke t.ex. en fotboll, en lastbil eller en notslinga. På landsortskyrkogårdar har det under hela 1900-talet varit vanligt att ange från vilken by eller gård den döde kommer. På Föra kyrkogård finns det angivet på majoriteten av vårdarna.

I norr finns en del av den medeltida kyrkogårdsmuren med skyttevärn och krenelering bevarad. Muren är dock i stort sett överväxt av murgröna. (KI Alböke kyrkog 007)

Minneslunden från öster. (KI Alböke kyrkog 048)

Minneslund

Minneslunden ligger nordväst om kyrkan. Platsen omges av en tujahäck men är öppen mot öster. En gång belagd med plattor leder in i minneslunden. I väster står ett träd kors. Här finns också en rabatt för rosor och sommarblommor. I rabatten ligger en stor sten med ett särskilt utseende. Den hittades av en man vid namn Söderberg i en mosse i byn Askelunda.

Byggnader

Väster om kyrkan ligger en mindre byggnad uppförd av sten som idag används som förråd och vaktmästeri. Byggnadens framsida är klädd med stående gråmålad träpanel. Snickerierna är vitmålade och taket belagt med svart plåt. Fasaderna av sten kan vara av äldre datum men byggnaden är idag kraftigt moderniserad.

Utanför kyrkogårdens nordvästra hörn, i liv med kyrkogårdsmuren, ligger en putsad byggnad med stående träpanel i gavelrösten. Putsen är avfärgad i vitt och träpanelen är blåmålad. Snickerier och dörrar är svartmålade.

Övrigt

I nischen mellan tornet och långhuset öster om kyrkan står en runsten uppställd. Den övre delen av texten är bortnött. Kvar finns en mindre del av texten vid stenens bas.

I nischen mellan tornet och långhuset väster om kyrkan står en del av den rivna medeltidskyrkans mittkolonn uppställd.

I norra delen av kvarter A står en solvisare. Skivan bärs upp av ytterligare en del av den rivna medeltidskyrkans mittkolonn.

Runstenen som står i nischen mellan långhuset och koret på kyrkans östra sida. (KI Alböke kyrkog 044)

Grusbelagd gång från kyrkogårdens ingång i norr mot söder. (KI Alböke kyrkog 024)

Beskrivning av enskilda kvarter/områden med kulturhistorisk bedömning

Kvarter A

Allmän karaktär

Kvarter A ligger i kyrkogårdens sydvästra hörn. Här finns 267 gravplatser varav 21 är planlagda för urngravar. Gravvårdarna är ordnade i rader. I kvarterets östra del är samtliga rader vända mot öster medan raderna i väster är ryggställda och vända mot öster eller väster. Hela kvarteret är insått med gräs. I kvarteret blandas gammalt och nytt.

Gravvårdstyper

I kvarter A finns en stor blandning av gravvårdar. Från kyrkogårdens äldsta på plats bevarade gravvård, en kalkstenschäll från 1772, till moderna vårdar från 2000-talet. Majoriteten av gravvårdarna är dock från slutet av 1800-talet början av 1900-talet. Många av dem är höga stående vårdar med utformning och dekor typisk för den här perioden. Det ger kvarteret en ålderdomlig prägel. Majoriteten av gravvårdarna är av svart eller grå granit men det finns också flera vårdar av kalksten. En vård är en gjutjärnsplatta som sitter på en bräda. Vid flera gravplatser finns rester av omgärdningar kvar. Det är främst i form av buxbomshäckar men det finns även rester av stenramar. Två gravplatser har kvar hela sin omgärdning. Den ena gravplatser omgärdas av pollare och kätting och den andra av gjutjärnsstaket. Den sistnämnda har också kvar beläggningen av grus. Gravvårdarnas utformning berättar att flera av socknens prominenta personer valt gravplats i kvarteret. Det gör också yrkestitlarna på gravvårdarna. De vanligaste titlarna är ålderman, hemmansägare och lantbrukare. Här finns också titlarna komminister, riksdagsman och riddare av Vasaorden, kommunalordförande, extra kronolots och nämndeman. På majoriteten av gravvårdarna finns angivet från vilken gård eller by den döde kommer.

Övrigt

I kvarteret finns en hög kalkstensvård över extra kronolotsen Carl Johan Olsson som drunknade i Kårehamn den 8 november 1876 under försök att rädda skeppsbrutna.

Kvarter A från sydväst. (KI Alböke kyrkog 043)

Åldermannen Lars Persson i Staretorps familjegrav från 1877. Spår av färgrester visar att vårdens och staketet som omgärdar gravplatsen ursprungligen varit målat i grönt, silver och svart. (KI Alböke kyrkog 036)

Extra kronolotsen Carl Johan Olssons gravvård av kalksten från 1876. Han drunknade under försök att rädda skeppsbrutna vid Kårehamn i november. (KI Alböke kyrkog 032)

Kalkstenskors med kraftig påväxt av mossa och lavar. Texten är idag svårläst men dateringen är troligen 1879. (KI Alböke kyrkog 035)

Kulturhistorisk bedömning

Området som utgör kvarter A bör ha brukats som kyrkogård sedan medeltiden. Det låg sydost och öster om den medeltida kyrkans kor. Gravhällen från 1772 visar på den långa kontinuiteten. Idag präglas kvarteret av de förändringar som gjorts under 1900-talets senare hälft. Grusbeläggningen och många av de omgärdningar som fanns kring gravplatserna är idag bort. Det finns dock några kvar samt spår av ytterligare några. Dessa utgör ledtrådar till kvarterets historia och bör därför bevaras. Kvarter A utmärker sig genom bladningen av gravvårdar som finns i kvarteret. Denna är större än i de andra kvartererna på kyrkogården. Flera av gravvårdarna i kvarter A har påkostad utformning. Flera av vårdarna har såväl

stilhistoriska som hantverksmässiga värden. Genom de titlar samt gårds- och bynamn som finns angivna har vårdarna också lokal- och personhistoriska värden. Gravvårdar från 1800-talets mitt och äldre, gjutjärnsvården och gravstaketet av gjutjärn ska föras in på församlingens inventarieförteckning.

Kvarter B-E

Allmän karaktär

Kvarteren B till E ligger runt kyrkan från sydväst till nordost. Flest gravvårdar finns i kvarter B och minst antal i kvarter D. Gravvårdarna är i samtliga kvarter placerade i rader. Raderna är antingen vända mot öster eller ryggställda och vända mot öster eller väster. I kvarteren C och E finns platser avsatta för urngravar. I båda dessa kvarter finns också flera gravplatser som inte är i bruk. Hela området är insått med gräs.

Kvarter B från sydväst. (KI Alböke kyrkog 013)

Kvarter C från norr. (KI Alböke kyrkog 022)

Kvarter D från öster. (KI Alböke kyrkog 023)

Kvarter E från nordväst. (KI Alböke kyrkog 025)

Gravvårdstyper

I de fyra kvarteren dominerar gravvårdar från 1900-talets andra hälft. I samtliga kvarter finns dock äldre vårdar från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Den äldsta vårdan, från 1877, finns i kvarter B. De äldre vårdarna är höga medan vårdarna från 1930-talet och framåt är låga och rektangulära till formen. De har utformning och dekor typisk för olika årtionden. Materialet är främst grå och svart granit samt kalksten. Det finns också enstaka vårdar av röd granit. I kvarter E finns en gjutjärnsurna på en granitsockel. I samtliga kvarter utom D finns rester av buxbomshäckar som en gång omgärdade gravplatserna. Yrkestitlar förekommer men är inte så vanliga som i kvarter A. De vanligaste titlarna är hemmansägare och lantbrukare.

Andra exempel på titlar är handlanden, kommunalordförande, skollärare och änka. På majoriteten av gravvårdarna anges från vilken by eller gård den döde kommer.

Gravvård från 1934 i för tiden typisk klassicistisk stil och krönt av en urna. Lantbrukare Gottfrid Perssons familjegrav i kvarter B. (KI Alböke kyrkog 019)

Urnan är en av antikens symboler för sorg. Den här typen av gjutjärnsurnor blev vanliga sekelskiftet 1900. Just det här exemplaret som finns i kvarter E har detaljer målade i silver. (KI Alböke kyrkog 026)

Kulturhistorisk bedömning

Delar av de fyra kvarteren, kvarter B och södra delen av kvarter C, har troligen använts som kyrkogård sedan medeltiden. För övriga delar av området är det mera osäkert. Vi vet att området norr om den medeltida kyrkan varit omgärdat av kyrkogårdens mur men om det också använts för gravsättningar är mera osäkert. Inga äldre vårdar tyder heller på att området väster och nordost om dagens kyrka började användas för jordfästningar så fort den nya kyrkan stod klar. Dateringen på gravvårdarna tyder snarare på att det gjordes omkring sekelskiftet 1900. Idag präglas kvarteren av de förändringar som gjorts under 1900-talets andra hälft. Gravplatsomgärdningar har tagits bort och området har såtts in med gräs. De rester av buxbomshäckar som finns kvar bör bevaras som ledtrådar till kvarterens äldre historia.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV KYRKOGRÅDEN

I DESS HELHET

Alböke kyrka och kyrkogård ligger ett stycke ifrån väg 136 på Ölands nordvästra sida. Utgrävningar av den medeltida kyrkans grundrester på 1970-talet tyder på att kyrkan ligger på en gammal boplatsslämning. Intill den kristna begravningsplatsen ligger gravar från järnåldern och på kyrkogården har man hittat en runsten. Platsen har alltså varit bebyggd under mycket lång tid.

Kyrkogården anlades när den första kyrkan byggdes på 1100-talet. Eftersom inga utvidgningar av kyrkogården är kända och delar av den medeltida kyrkogårdsmuren finns kvar kan kyrkogården ha behållit sin avgränsning sedan tidig medeltid. En stor del av kyrkogården låg vid den här tiden norr om kyrkan. I Sverige fanns långt fram på 1800-talet en stark tradition av att inte begrava på norra sidan av kyrkan. Det är därför osäkert om den norra delen av Alböke kyrkogård brukats före mitten av 1800-talet. När den nya kyrkan byggdes 1859-62 innebar det en stor förändring av kyrkogården. Den nya kyrkan placerade i nord-sydlig riktning på den norra delen av kyrkogården. Detta är ytterligare ett faktum som får anses stärka teorin om att den norra delen av kyrkogården inte använts för gravsättningar innan den nya kyrkan byggdes.

Den kyrkogård vi ser idag bär spår av det tidiga 1900-talets kyrkogård. Då var majoriteten av gravplatserna omgärdade på olika sätt och många gravplatser var belagda med grus. Från mitten av 1960-talet och fram till idag har Alböke kyrkogård, som så många andra kyrkogårdar, såtts in med gräs och omgärdningarna har tagits bort. Idag finns ett fåtal omgärdningar bevarade intakta och spår av flera i form av rester av buxbomshäckar och stenramar berättar om hur det en gång såg ut. Därför bör dessa bevaras.

Eftersom Alböke kyrkogård använts under lång tid finns här en blandning av gravvårdar och gravplatsutsmäckningar som berättar om skiftande synsätt när det gäller begravningstraditioner och synen på döden. Gravvårdarna vittnar om skiftande ideal och många gånger om hantverksskicklighet. De rymmer information som handlar om person- och/eller lokalhistoria i form av personnamn, gårds- och bynamn samt titlar. De vanligaste titlarna är lantbrukare och hemmansägare. Den dödes hemort finns angivet på det stora flertalet vårdar. Gravvårdar från 1800-talets mitt och äldre ska föras in på församlingens inventarieförteckning tillsammans med gravstaketet av gjutjärn och vårdarna av gjutjärn.

Kyrkogården är en väl sammanhängande miljö med flera ålderdomliga inslag t.ex. resterna av den medeltida kyrkogårdsmuren, klivstättan, solvisaren, arkitekturfragmenten från den medeltida kyrkan, och trädkransen. Kyrkan och kyrkogården bildar tillsammans med omgivande bebyggelse en värdefull kulturmiljö som visar på platsens betydelse i socknen.

På en kyrkogård är det naturligt att gravvårdar ändras och gravrätter återgår och får ny ägare. Det är dock viktigt att man iden långsiktiga förvaltningen är uppmärksam på att bevara de olika delarnas karaktär och gravvårdar från olika tider.

Sammanfattningsvis:

- Alböke kyrka och kyrkogård utgör ett administrativt och religiöst i centrum i socknen med rötterna i järnåldern.
- I kyrkogårdsmiljön finns flera ålderdomliga anläggningar t.ex klivstättan och resterna av den medeltida kyrkogårdsmuren. Den sistnämnda är unik i sitt slag.

ARKIV OCH LITTERATUR

Antikvariskt Topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet

Kalmar läns museums topografiska arkiv

Lantmäteriet

Bucht, Eivor (red), Kyrkogårdens gröna kulturarv, Klippan 1992

Erixon, Sigurd, Sveriges bebyggelse IV, Uddevalla 1959

Hammarskiöld, Hans mfl, Minnets stigar – en resa bland svenska kyrkogårdar. Stockholm 2001

Hammarskjöld, Britt-Marie, Ett läns utveckling-Kulturminnesvårdsprogram för Kalmar län. Etapp 1, Översikt. Kalmar 1985

Håkansson, Gunnar, Öländska personminnen, Göteborg 1942

Rahmqvist, Sigurd (red), Det medeltida Sverige, Bd 4, Småland 4, Stockholm 1999

Ullén, Marian, Medeltida träkyrkor, 1 Småland samt Ydre och Kinda härad i Östergötland. Stockholm 1983

Muntliga uppgifter kyrkvaktmästare Kenneth Ingvarsson, f.d. kyrkvaktmästare Rune Nilsson samt Barbro Augustinsson.